

Y R A M M U S

ANTE PAŽANIN

DESETA IZDANJENJE OZNAČENO KOD HABERMASOVOG PROBLEMA JAVNOSTI

PROBLEM JAVNOSTI
U HABERMASOVU DJELU*

Habermas je danas sigurno najbolji mislilac frankfurtskog kruga. Možda su upravo u njegovu djelu *Strukturwandel der Öffentlichkeit* najrječitije došle do izražaja bitne intencije toga, za suvremenu filozofiju i sociologiju veoma značajnog, Hegelovoj i Marxovoj misli veoma bliskog kruga, da se povežu sociološka istraživanja i filozofska kritika. Iscrpno u analizama, precizno u formulacijama, to Habermasovo djelo predstavlja uzor, kako se rezultati znanstvenih istraživanja mogu ujediniti sa suvremenom filozofskom kritikom, tj. uzor kako se sociološka istraživanja mogu vršiti na nivou suvremene filozofske misli. Knjiga zapravo predstavlja habilitacioni rad koji je proširen s dva paragrafa (o Kantu, te Hegelu i Marxu) i objavljen prvi put 1962. godine. Već sama činjenica, da je nakon tri godine djelo doživjelo svoje drugo izdanje, ukazuje na interes, kojim je ono primljeno nakon objavljivanja i još danas praćeno. Riječ je o djelu koje se ne pojavljuje svake decenije a posvećeno je Wolfgangu Abendrothu.

Svoja istraživanja autor je rasporedio u sedam poglavlja: 1) Uvod: Propedeutsko ograničenje tipa građanske javnosti, 2) Socijalne strukture javnosti, 3) Političke funkcije javnosti, 4) Građanska javnost – ideja i ideologija, 5) Socijalna promjena strukture javnosti, 6) Politička promjena funkcije javnosti i 7) O pojmu javnog mnjenja.

Kako se vidi već iz podnaslova, Habermasova se istraživanja odnose na »jednu kategoriju građanskog društva«. Iz vezivanja »javnosti« uz »građansko društvo« pak proizlazi njen povijesno uvjetovani karakter. Javnost načelno stoji nasuprot privatnoj sferi. Već u antičkom polisu autor vidi strogo odvajanje sfere »koja je zajednička slobodnim građanima (koine) od sfere oikosa koja pripada svakome pojedinačno (idia)«. Javnost tu zapravo znači »javni život, bios politikos koji se odvija na trgu, agora«. Ona se konstituiira u različitim oblicima: »u razgovoru (lexis), koji može da poprimi oblik savjeta i suda, jednako tako kao i u zajedničkom djelovanju (praxis), bilo vođenja rata bilo borbenih igara«

* Jürgen Habermas: *Strukturalna promjena javnosti. Istraživanja o jednoj kategoriji građanskog društva. [Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft.]* Luchterhand Verlag, Neuwied (Rhein), 1965, S. 310]

(13). Pa ipak, autor s pravom određuje javnost kao kategoriju modernog građanskog društva, jer je tek »građanska javnost« postala, kako on kaže, »apsolutno tipična kategorija« (7). Istina, »model helenske javnosti« je »kroz stoljeća očuvao svoj kontinuitet, upravo duhovno-povijesni kontinuitet, ali ne kao »društvena formacija koja mu leži u temelju nego kao sami ideološki uzor«. Sa svim onim što se naziva »klasičnim«, taj model javnosti od renesanse do u naše dane pokazuje »svojevrsno normativnu snagu«. Međutim, »dok se sfera javnosti sve veličajnije proširuje, dotle njena funkcija postaje sve besnažnija«. U tome se očituju, kaže Habermas, »tendencije rasula javnosti« (14). Te tendencije su upravo tako očevidne kao što je nejasan kompleks problema koje suvremena sociološka i socijalno-psihološka literatura prepostavlja pod nazivom javnosti. Habermas se prihvatio zadatka da sociološki istraži taj kompleks javnosti u njegovim bitnim strukturama s uvjerenjem da će, ako mu taj poduhvat podje za rukom, »povrh sociološkog objašnjenja pojma (javnosti) sistematski dohvatiti naše vlastito društvo iz jedne od njegovih centralnih kategorija« (14). To mu je ne samo pošlo za rukom, nego je on to učinio tako izvrsno da je ovo njegovo djelo postalo obavezno za svakoga tko o javnosti danas želi da znanstveno i kritički govori.

Svoje duhovno-povijesno porijeklo građanska javnost, kako smo istakli ranije, nosi iz antičke Grčke, dok svoje konkretno društveno formiranje ona zahvaljuje razvitku »financijskog i trgovачkog kapitalizma, koji od 13. stoljeća na ovomo zrači iz gornjetalijanskih gradova također prema zapadnoj i sjevernoj Evropi« (24). Svoje formiranje građanska javnost zapravo zahvaljuje razvitku elemenata novog »*prometa robama i vijestima*« (der Waren- und Nachrichtenverkehr, 25). Veliki trgovачki gradovi su u isto vrijeme i centri informacije. Pojavom burze »pošta i štampa institucionaliziraju trajne kontakte i trajnu komunikaciju«. Istina, tek od konca 17. stoljeća na ovomo postoji »štampa u strogom smislu« kao »redovno javno izvještavanje«, tj. redovno izvještavanje koje je »općenito pristupačno publici« a ne samo »reprezentativnoj javnosti« (o tome usp. izvrsne analize na str. 14-26). Već redukcija reprezentativne javnosti pruža prostor za jednu drugu sferu nego što je bila sfera u srednjem vijeku. Ta druga sfera je povezana, ističe autor, s »nazivom javnosti u modernom smislu« i naznačuje »sferu javne vlasti« koja se »objektivira« u »stalnoj upravi i stajaćoj vojsci«. Iz te sfere tzv. »državne djelatnosti« isključeni su pak svi tzv. »privatnici«, tj. oni koji nemaju nikakvu državnu službu. U tom smislu »javno« je postalo sinonimno s »državnim«. Ono se »više ne odnosi na reprezentativni 'dvor'« nego na »kompetencijama regulirani pogon aparata koji je opremljen monopolom legitimne primjene vlasti. Vlastelinstvo se preobražava«, ističe Habermas, u »policiju«, a privatnici kao »primaoci javne vlasti« postaju »publika« (28), čija djelatnost prelazi preko praga privatnog kućnog gospodarstva u »svjetlo javnosti« (29). Habermas dobro uočava razloge, koji uvjetuju da privatna djelatnost prijeđe u javnost: »Privatizirana gospodarska djelatnost mora se orijentirati na robni promet koji je proširen pod javnim uputstvom i nazorom« (30).

Građanska je javnost, dakle, nastala time što su ekonomski uvjeti, pod kojima se vrši privatna proizvodnja u građanskom društvu, popri-

mili opći interes – konkretno za robni promet. Ona se što više razvija u »toj mjeri, u kojoj ne uzima samo vlast zbiljski opći interes u privatnoj sferi gradanskog društva, nego ga podložnici promatraju kao svoj vlastiti interes« (34). U tom smislu su privatne korespondencije sadržavale »podrobne i svijetom kolajuće vijesti o parlamentima i ratnim dogadjima, o prinosima žetve, porezima, transportima plemenitih metala, prije svega naravno vijesti iz internacionalnog trgovinskog prometa«. Jer, »promet vijestima razvija se ne samo u vezi s potrebama robnog prometa, vijesti same postaju robe. Stoga obrtničko davanje vijesti podliježe istim zakonima tržišta čijem nastanku ono uopće zahvaljuje svoj vlastiti opstanak« (31-32). Na taj način je o mjerama uprave pored nosilaca trgovackog i finansijskog kapitala postala ovisna i »rastuća grupa izdavača, manufakturista i tvorničara« (34). Privatnici okupljeni u publiku sve više »zahtijevaju javnost, kojom upravlja vlast, skoro protiv same javne vlasti«. Otuda javnost nastaje iz potrebe, da se privatnici s vlašću objasne »pomoću općih pravila saobraćanja u načelno privatiziranoj, ali javno relevantnoj sferi robnog prometa i društvenog rada. Osebujan i povijesno bez uzora, medij toga političkog objašnjavanja je javno mnjenje (das öffentliche Räsonnement)« (38). Autor pokazuje da je taj ravitak gradanske javnosti našao svoga izraza i u glavnim zapadnoevropskim jezicima, pa kaže: »Što se podastire sudu publike, dobiva 'publicitet'. Konačem 17. stoljeća izведен je engleski publicity iz francuskog publicité; u Njemačkoj se riječ (Publizität) pojavljuje u 18. stoljeću«. Sama kritika publike koja sudi, predstavlja se u liku »javnog mnjenja« (öffentliche Meinung). Ova je riječ »obrazovana u drugoj polovici 18. stoljeća prema 'opinion publique'. Otpriklje u isto vrijeme u Engleskoj nastaje 'public opinion'; o general opinion riječ je svakako već davno prije toga« (37). Već riječ »javno mnjenje«, ističe autor, »neprešutljivo odražava polemičku nijansu obiju strana« – privatnika okupljenih u publiku i javne vlasti, a izražava se kao »pozivanje na um i njegovo prezirno degradiranje do zanovijetajućeg mudrovanja« (38). Te se strane mogu prepoznati u razvitku javnom mnjenju do dana današnjega, a svoje podvostručene dobine su u pokušajima da se javno mnjenje razumije pomoću samog sebe.

S tim u vezi Habermas pokazuje da je samorazumijevanje javnog mnjenja polazilo od specifičnih iskustava, koja potječu »iz subjektivnosti sitnobitelske intimne sfere« kao »izvora privatnosti« (39). Privatna intimna sfera zamišlja sebe kao neovisnu« o »sferi društvene reprodukcije«, dok je uistinu »duboko zapletena u potrebe tržišta« (67). Štaviše: »Status privatnog muža kombinira ulogu posjednika roba s ocem obitelji, ulogu vlasnika s ulogom 'čovjeka' kao takvog« (39). U tom smislu »podvostručenje privatne sfere na višoj razini intimne sfere pruža osnovu za identifikaciju onih dviju uloga pod zajedničkim nazivom 'privatnog'; u posljednjoj instanciji na nju se vraća i političko samorazumijevanje građanske javnosti« (39-40). Literarna javnost pri tom igra posredničku ulogu: »Prije nego što u polju napona između države i društva javnost izričito preuzme političke funkcije, subjektivnost, koja potječe iz sitnobitelskog intimnog područja, čini tako reći svoju vlastitu publiku. Još prije nego što političko mnjenje privatnika spornom učini javnost javne

vlasti . . . , formira se javnost u nepolitičkom liku – literarni predoblik politički fungirajuće javnosti. Ona predstavlja polje uvježbavanja javnog mnjenja, koje još kruži samo u sebi – proces samoosvjećavanja privatnika o genuinim iskustvima svoje nove privatnosti» (40). Ta nova privatnost uključuje u sebe svojevrsnu »javnost«, koja ostaje »privatna«, jer predstavlja »javnost privatnih ljudi«, koji preko iskustava svoje subjektivnosti sebe shvaćaju jednom u literarnom smislu kao ljudi, a drugi put preko reguliranja svoje privatne sfere u političkom smislu kao vlasnike. U tom smislu »kao privatnik građanin je oboje u jednom: vlasnik dobara i osoba kao čovjek među ljudima, buržoa i čovjek« (burgeois i home, 67). Autonomija privatnika kao publike, koja se želi »intimno ozbiljiti kao humanitet«, tj. »u ljubavi, slobodi i obrazovanju«, počiva zapravo na njihovoj moći kao vlasnika dobara, tj. na »raspolaganju privatnim vlasništvom« (67). Politička javnost kao ona koja pomoći »javnog mnjenja posreduje državu s potrebama društva« (41) proizlazi iz literarne javnosti: »Čim se privatnici . . . ne shvaćaju samo kao ljudi nego vlasnici žele odrediti javnu vlast u svojem zajedničkom interesu, humanitet literarne javnosti služi za posredovanje efektivnosti političke javnosti« (67-68). Otuda immanentno kritički zaključak: »Razvijena građanska javnost počiva na fiktivnom identitetu privatnika okupljenih u publici u njihovim objema ulogama kao vlasnika i kao ljudi uopće« (68).

U historijskim ekskurzima o nastanku politički fungirajuće javnosti Habermas pokazuje da u zemljama Zapadne Evrope »političke funkcije javnost preuzima za vrijeme 18. stoljeća«. Ne bez razloga on međutim pri tom naglašava da se način samog funkcioniranja političke javnosti »može pojmiti samo iz one specifične faze razvojne povijesti građanskog društva u cjelini, iz faze u kojoj se robni promet i društveni rad daleko emancipiraju od državnih direktiva. U političkom poretku, s kojim taj proces dospijeva do svoga privremenog kraja, javnost, ne slučajno, uzima centralno mjesto: ona postaje upravo organizacioni princip građanske pravne države s parlamentarnim oblikom vladavine« (86). Ovdje ne možemo ulaziti u inače veoma oštroumne autorove analize pravne države, koja kao građanska politički fungirajućoj javnosti daje normativni karakter i status državnog organa. Jednako tako ne možemo ulaziti u razmatranje odnosa javnog mnjenja, zakonodavstva i vladavine. Građanska javnost »ostaje literarna i tada kada preuzima političke funkcije; obrazovanje je jedan kriterij pristupa – posjed drugi« kriterij pristupa javnosti (98). Štaviše, sve očitije postaju ideologija i protivrječnosti razvijene građanske javnosti, a prije svega »protivrječnost javnosti koja se institucionalizirala u građanskoj pravnoj državi: s pomoći njena principa, koji je prema vlastitoj ideji suprotstavljen svakoj vladavini, bio je utemeljen politički poredak, čija društvena osnova ipak nije učinila vladavinu suvišnom« (101).

U IV poglavlju, koje obuhvaća građansku javnost u njenoj cjelini kao »ideju i ideologiju«, autor je posebne paragrafe posvetio Kantu (Publikitet kao princip posredovanja politike i morala), Hegelu i Marxu (O dijalektici javnosti), te J. St. Millu i A. de Tocquevilleu (Ambivalentno

shvaćanje javnosti u teoriji liberalizma). To poglavlje zaslužuje posebnu pažnju čitaoca, ali mi ga zbog ograničenog prostora ovdje ne možemo prikazati.

Poglavlje o socijalnoj promjeni strukture javnosti Habermas počinje rezultatom prethodnih razmatranja, prema kojem se građanska javnost odvija u polju napetosti između države i društva, ali tako da sama javnost »ostaje dio privatnog područja« (157). Već se u političkoj teoriji liberalizma od sredine 19. stoljeća pokazala ambivalencija ideje i ideologije građanske javnosti. Od velike depresije, koja počinje 1873. godine, dovršava se liberalna era, tako da građansko društvo sve više zadire u funkcije države, a država sve više poprima funkcije građanskog društva. Pri tom se razvija jedna nova sfera, koju »ne može smisleno shvatiti niti kao čisto privatnu niti kao genuino javnu« (186). Taj proces uzajamnog područtvljenja države i podržavljenja društva vodi »polariziranju socijalne i intimne sfere«, tj. razbijanju ranije jedinstvene privatne sfere građanskog društva: »U mjeri, u kojoj se država i društvo uzajamno protimaju, institucija sitne obitelji rješava se veze s procesima društvene reprodukcije: intimna sfera, jednom centar privatne sfere uopće, uzmiče, ukoliko se ova sama rasprivatizira, istodobno na njenu periferiju. Građani liberalne ere živjeli su svoj privatni život prototipski u zvanju i obitelji; područje robnog prometa i društvenog rada bilo je jednakom tako privatna sfera kao 'kuća' koja je neposredno rasterećena od ekonomskih funkcija. Obje te, tada jednoznačno strukturirane sfere, razvijaju se sada protivno: ... obitelj postaje sve privatnija, svijet rada ... sve 'javniji'« (168). Obitelj se tu pokazuje kao »privatni ostatak«, koji ne gubi samo ekonomsku zadaću nego uopće svoju snagu, jer se članovi obitelji sada pojedinačno i neposredno socijaliziraju pomoći vanobiteljskih instancija, što stavlja u pitanje privatnost i intimnost: »Sužavanje privatne sfere na unutrašnje okruge daleko od funkcija rasterećene i autoritetom oslabljene sitne obitelji – sreća u zakutku – samo je prividno perfekcija intimnosti; jer u mjeri, u kojoj se privatnici povlače iz svojih obaveznih uloga kao vlasnici u čisto 'osobne' uloge svoga neobavezognog slobodno-vremeninskog prostora, ... oni dospijevaju neposredno pod utjecaj polujavnih institucija. Slobodno vremensko ponašanje daje ključ za prividnu privatnost nove sfere, za raznutrenje deklarirane unutrašnjosti. Što se danas kao područje slobodnog vremena ograničava spram osamostaljene sfere zvanja, tendencijski uzima prostor one literarne javnosti, na koju se jednoć odnosila subjektivnost koja je bila izgrađena u intimnoj sferi građanske obitelji« (176). Pri tom, međutim, »na mjesto literarne javnosti stupa pseudojavno ili prividno-privatno područje konzuma kulture« (176), a na mjesto publike koja je rezonirala o kulturi publika koja konzumira kulturu. Od toga nije pošteđeno ni »tako zvano ponašanje u slobodnom vremenu«, budući da je i ono, ponovo u razlici prema politički fungirajućoj literaranoj javnosti, »već stoga apolitičko«, jer kao ono koje je »uključeno u kružni tok produkcije i konzuma ne uzmaže konstituirati svijet koji je oslobođen od onog neposrednog nužnog za život« (177), pa otuda ni ono ne uzmaže ispuniti onu dvostruku ulogu građanina, koja se u kapitalizmu manifestira kao bourgeois i homme. Uzimajući u obzir bitne zahvate države u privatnu sferu od konca prošlog stoljeća na ovamo,

razmatrajući pretvaranje privatnog života u javni i javnosti u oblike intimnosti od arhitektonskog izraza kuća i gradova do novih oblika masovne kulture, moderne umjetnosti, literature i filozofije, Habermas zaključuje: »Autonomija privatnih ljudi, koja sada više nije originalno utemeljena u raspolažanju privatnim vlasništvom, mogla bi se ozbiljiti kao autonomija, koja je derivirana od javnih položajnih garancija privatnosti samo tada, kada bi 'ljudi' (ne više kao bourgeois kao ranije, nego) kao citoyen posredstvom jedne politički fungirajuće javnosti dobili u ruke te uvjete svoje privatne egzistencije. U danim uvjetima s tim se ne može računati« (178). Jer, socijalne promjene u strukturi javnosti u našem dobu ne samo da, po mišljenju autora, ne pružaju »racionaliziranje političke vladavine«, nego se staviše »njeno racionaliziranje potrošačkog principa javnosti jedva još može zahtijevati« (198).

Na socijalnom prestrukturiranju javnosti kao sfere temelji se promjena funkcije prinicipa javnosti. Habermas to pokazuje na primjeru štampe kao »najizrazitije institucije« gradanske javnosti: »U usporedbi prema štampi liberalne ere masovni mediji su s jedne strane postigli mnogo veći domet i djelotvornosti – s njima se proširila sfera same javnosti. S druge strane oni su sve više izlazili iz te sfere i vraćali se u nekoć privatnu sferu robnog prometa; što je njihova efektivnost postajala publicistički većom, to je više postajala pristupačna pritisku određenih, bilo individualnih bilo kolektivnih interesa. Dok je štampa ranije mogla da samo posreduje i pojača mnjenje privatnih ljudi, koji su okupljeni u publiku, ono se sada naprotiv tek oblikuje pomoću masovnih medija. Na putu od žurnalizma spisateljskih privatnika k javnim uslužnim tekovinama masovnih medija sfera se javnosti promijenila pritjecanjem privatnih interesa, koji se u njoj privilegirano prikazuju – premda oni ni u kojem slučaju nisu više eo ipso reprezentativni za interes privatnih ljudi *kao publike*« (206–207). Publicističko prikazivanje privilegiranih privatnih interesa bilo je pak »od početka usko povezano i s političkim interesima« (210).

Feudalne crte, koje su se pokazale već u socijalnoj promjeni strukture javnosti – od »susjedstva« u blokovskim kućama kao velike predgradanske obitelji do »kulture« masovnih medija –, još više dolaze do izražaja u političkoj promjeni funkcije javnosti. Masovni mediji potičinjavaju svojem zakoniku i samu državu. Staviše, »jer privatni poduzetnici svojim mušterijama pri potrošačkim odlukama sugeriraju svijest građana države, država mora svoje građane 'oslovit' kao potrošače. Tako se i javna vlast natječe oko publiciteta« (214). Na taj se način »pored velikih publicističkih institucija i u vezi s njima ... etablirao jedan drugi aparat, koji ide u susret novoj potrebi publiciteta države i savezâ« ili udruženja. Pri tome se još više prožimaju država i društvo, a javnost gubi izvjesne funkcije pravog posredovanja, bilo da je riječ o upravi kao odnosu države prema društvu bilo o savezima i partijama kao odnosu društva prema državi, jer je opterećena interesima izjednačenja: »Integracija države s društvom, koje kao takvo nije već političko društvo, zahtijeva odluke u obliku vremenski prolaznih grupnih kompromisa, dakle direktnu izmjenu partikularnih povlastica i oštećenja bez zaobilaznog puta preko institucionaliziranih postupaka političke javnosti. Otuda savezi i partije osta-

ju načelno privatna udruženja; neki nisu uopće organizirani u obliku pravno sposobnog saveza, a ipak učestvuju u posjedovanju javnih pozicija. Naime oni također vrše funkcije političke javnosti i stoje pod njenim zahtjevom: da, iznad pukog odnosa vlasti, legitimiraju društveni pritisak koji je izvršen na državnu vlast. Tako su savezi faktički minirali ograde građanskog prava na udruživanje; njihov deklarirani cilj je preobražavanje privatnih interesa mnogih pojedinaca u zajednički javni interes, vjerodostojna reprezentacija i demonstracija interesa udruženja kao općeg interesa. Dakako savezi pri tom raspolažu ne usprkos nego radi svoga privatnog karaktera dalekosežnom političkom moći; prije svega oni mogu manipulirati 'javnim mnenjem', a da ne moraju dopustiti da ih ono kontrolira« (214–218). S tim u vezi »kao alternativa klasnoj partiji nastala je ona forma 'integracione partije', koja od nje većinom nije dovoljno jasno razlučena: ona 'obuhvaća' birače povremeno i daje im podataka za aklamaciju, a da ne dira u njihovu političku nezrelost. Danas je ta masovna partija površne integracije... postala dominantni tip. Za nju je odlučno tko raspolaže sredstvima prinude i odoja, da bi demonstrativno ili manipulativno utjecao na ponašanje stanovništva prilikom izbora. Partije su instrumenti obrazovanja volje, ali ne u rukama publike, nego onih koji određuju partijski aparat« (222–223). Budući da proces transformacije društvene moći u političku jednako tako potrebuje kritike i kontrole kao i legitimno vršenje političke vlasti nad društvom, to na publicitetu danas »ne počivaju više samo organi države, nego sve ustanove koje su u političkoj javnosti publicistički djelotvorne« (229). U svojim analizama pripremanja i provođenja izbora autor pokazuje kako u modernoj socijalnoj državi i tzv. masovnoj demokraciji malo do izražaja dolazi javnost u strogom smislu riječi. Nasuprot »neomerkantilizmu« i »intervencionizmu« države konkurenacija organiziranih privatnih interesa, koji pomoću političke funkcije javnosti nastupaju kao kolektivni bilo da je riječ o privrednim savezima ili o masovnim organizacijama, vodi jednoj »refeudalizaciji« društva. Jer, »s ograničenjem javnog i privatnog područja ne preuzimaju samo političke instance izvjesne funkcije u sferi robnog prometa i društvenog rada, nego i obrnuto društvene moći preuzimaju političke funkcije. – Stoga se i ta 'refeudalizacija' proširuje na samu političku javnost: u njoj organizacije teže za političkim kompromisima s državom ili među sobom, po mogućnosti pod isključenjem javnosti, pri čemu one sebi međutim pomoću razvijanja demonstrativnog ili manipulativnog publiciteta kod medijatizirane publike moraju osigurati plebiscitarni pristanak« (251–252).

Kako je moguće i da li je uopće moguće da pod pritiskom kolektivnih privatnih interesa i političkih kompromisa javnost igra još i ulogu javnosti u strogom smislu, tj. kako je moguće, da pored i iznad svega toga javnost vrši funkciju političke kritike i kontrole? Habermas na to pitanje ne daje afirmativan odgovor. On međutim pokazuje strukturalnu promjenu moderne javnosti. Jer, kako kaže on već pri eksplikaciji Marxa, ako umjesto građanske javnosti »proširena publika« postane »subjekt javnosti, onda će se iz temelja morati izmijeniti njena struktura. Čim masa nevlasnika opća pravila društvenog saobraćanja uzvisi do teme *svoga* javnog mnenja, reprodukcija društvenog života kao

takva postaje općom stvari a ne više samo njen puki oblik privatnog privajanja. Demokratski revolucionirana javnost... postaje otuda načelno sferom javnog savjetovanja i zaključivanja o vođenju i upravljanju svih procesa koji su nužni za reprodukciju društva. Zagonetka 'političkog društva', koju Marx postavlja svojom kritikom Hegelove filozofije države, nalazi svoju rješavajuću riječ malo godina kasnije u paroli podruštvljena sredstava za proizvodnju». I dalje: »Pod takvim pretpostavkama javnost zatim treba ozbiljno moći i da ozbilji to što je ona uvek obećavala – racionaliziranje političke vladavine kao vladavine čovjeka nad čovjekom« (141). Habermas međutim ne ostaje pri tim i sličnim marksističkim stavovima nego istražuje promjene u suvremenoj javnosti. Pri tom je voden uvidom da se »dijalektika građanske javnosti nije dovršila onako kako je bila anticipirana u ranim socijalističkim očekivanjima« (143). Istina, on se u svojim analizama ograničava na javnost u građanskom društvu, te je prava šteta što svoja istraživanja nije protegnuo i na funkcioniranje javnosti u socijalističkom samoupravnom društvu. To dakako prekoračuje okvir koji je autor naznačio podnaslovom svoga djela, te predstavlja svojevrstan problem koji zahtijeva posebna istraživanja. Međutim, već »na strukturalnoj promjeni građanske javnosti dade se studirati, kako o stupnju i načinu njene funkcionalne sposobnosti ovisi da li vršenje vladavine i vlasti ostaje kao istodobno negativna konstanta povijesti – ili je ono pak (iako je) samo historijska kategorija, pristupačno supstancialnom mijenjanju« (271). Kako smo istakli na početku, istraživanje javnosti Habermas počinje iz horizonta tradicionalne »politike«, da bi zatim njene »sociološke i ekonomske, državno-pravne i politološke, socijalne i idejno-povijesne aspekte« integrirao u kritičku filozofsku misao. Otuda ovom njegovu djelu daju velika priznanja i oni koji se ne slažu s rezultatima njegovih bogatih istraživanja. Posebno pak to treba da učine oni kojima je istinski stalo do ukidanja vladavine čovjeka nad čovjekom i do čovjekove istinske slobode. Jer, tim je prožeto Habermasovo djelo, u smislu one: *veritas non auctoritas facit legem.*